

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מקץ, תשע"ב
מספר 946

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“אָדָם וּבְהֵמָה תוֹשִׁיעַ ה'” (תה' לו' ז): עמיצור ברק

במחצית השנייה של הפרשה מתוארת שיבת אחי יוסף ממצרים וקורותיהם בירידתם השנייה. בין הפרטים של תיאור ההתרחשויות נמנית ההתמקדות התמוהה בחמוריהם של האחים. הם נזכרים שש פעמים (!):
וַיִּשְׂאוּ אֶת שִׁבְרָם עַל חֲמֹרֵיהֶם וַיֵּלְכוּ... וַיִּפְתַּח הָאָחֵד אֶת שִׁקּוֹ לְתֵת מִסְפּוֹא לְחֲמֹרוֹ בְּמִלּוֹן וַיֵּרָא אֶת כְּסָפוֹ... כִּפִּי אֲמַתְחֶתּוּ (מב: כו-כז).

וַיֵּירָאוּ הָאֲנָשִׁים כִּי הוּבְאוּ בֵּית יוֹסֵף וַיֵּאמְרוּ עַל דְּבַר הַכֶּסֶף הַשֶּׁבַח בְּאֲמַתְחֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ מוּבָאִים... וְלָקַחְתָּ אֹתָנוּ לְעֲבָדִים וְאֵת חֲמֹרֵינוּ (מג: יח).

וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה יוֹסֵף וַיִּתֵּן מֵיָם... וַיִּתֵּן מִסְפּוֹא לְחֲמֹרֵיהֶם (מג: כד).

הַבֶּקֶר אִוֵּר וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ הֶמְהָ וְחֲמֹרֵיהֶם (מד: ג).

וַיִּקְרְעוּ שִׁמְלֹתָם וַיַּעֲמִס אִישׁ עַל חֲמֹרוֹ וַיִּשְׁבוּ הָעִירָה (מד: יג).

מקריאת כל ששת הפסוקים הללו בהשמטת החמורים מתקבל הרושם שמצד העלילה אין בביטויים המושמטים כל מידע או מסר חשובים לקורא. לכן מתבקשות השאלות האלה:

1. מה הסיבה או התכלית בעצם אזכור החמורים בכלל וריבוי האזכורים בפרט?
2. האם יש עניין מיוחד בחמורים אלה או בקשר שלהם עם בעליהם, הדורש תשומת לב?
3. האם יש מסרים שמעבר לעלילה?

שאלות אלו מתעצמות לאור עיון בפרשיות אחרות, שבהן מתגלים ממצאים דומים:

- האזכור של החמור באחד האירועים המכוננים בקורות עמנו, בפרשת העקדה, נראה כמו בפרשתנו מיותר מצד העלילה, בייחוד כשהחמור נזכר שש פעמים (בר' כ"ב)! ומתבקשת כאן עוד שאלה כפולה: מה חשיבות הדיווח על השארתו עם הנערים, ומדוע לא נלקח החמור לסייע לאברהם הזקן וליצחק במעלה ההר? אם לא לרכיבה, הרי לשאת את העצים!
- מצד העלילה נראה מיותר גם אזכור חמורו של משה בשובו ממדיין למצרים: “וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אֲשֶׁתוֹ וְאֵת בָּנָיו וַיִּרְפָּבֵם עַל הַחֲמֹר וַיֵּשֶׁב אֶרְצָה מִצְרָיִם” (שמ' ד: כ).
- כידוע, באחת מן המפורסמות שבנבואות מופיע חמור כבהמת הרכיבה של המשיח: “הָרִיעֵי בַת יְרוּשָׁלַם הִנֵּה מְלַכְךָ יָבוֹא לָךְ... עֲנִי וְרִכַּב עַל חֲמֹר וְעַל עֵיר בֶּן אֲתָנוֹת” (זכ' ט: ט).
- חז"ל קשרו במדרש את שלושת האזכורים האלה (ילקוט שמעוני): “וירכיבם (משה) על החמור – חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק והוא שעתיד מלך המשיח להגלות עליו” (ראו רש"י לשמ' ד: כ). מדרש זה הוא תשובה חלקית לשאלות שלעיל: אכן, החמור הוא בעל-חיים מיוחד.
- לראשונה נזכרים חמורים במקרא בהיות אברהם במצרים: “וּלְאָבְרָם הֵיטִיב בְּעִבְרָה: וַיְהִי לוֹ צֹאן וּבָקָר וְחֲמֹרִים וְעֲבָדִים וְשִׁפְחֹת וְאֲתָנוֹת וְגַמְלִים” (בר' יב: טז). רשימת המתנות מוזרה מכמה בחינות: א. הפירוט: הלוא ניתן לכתוב בקיצור ‘ויהי לו מקנה ועבדים’; ב. רק לגבי החמורים מפורטים הזכרים

* עמיצור ברק הוא פרופ' בפקולטה להנדסה במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון. נוסף למחקריו המקצועיים (בעיקר בנושא התפלת מים) הוא כותב מאמרים בנושאים תורניים ומדיניים בכמות שונות.

והנקבות; ג. הסדר ההיררכי ההגיוני היה לשים את העבדים בראש הרשימה או בסופה אבל לא במרכזה, ודאי שלא בין החמורים ובין האתונות!

- כיוצא בזה, בפרשת "ויגש" יש פירוט מיותר לכאורה של זכרים ונקבות בבהמות המשא: "וּלְאָבְיוּ שָׁלַח פְּזֹאת עֲשָׂהוּ חֲמֹרִים נְשָׂאִים מְטוֹב מְצָרִים וְעֶשֶׂר אֲתֹנוֹת נְשָׂאֹת בָּר וְלֶחֶם וּמְזוֹן לְאָבְיוּ לְדֶרֶךְ" (מה:כג). והרי אפשר היה לקצר ולכתוב 'עשרים חמורים נשאים משוב מצרים וגם בר ולחם ומזון'.
- החמורים נזכרים כמה פעמים בספר שופטים, ובשלוש מהן האזכור נראה מיותר לכאורה: רַכְבֵי אֲתֹנוֹת צְהָרוֹת יִשְׁבִי עַל מְדִין וְהִלְכִי עַל דֶּרֶךְ שִׁיחוֹ (ה:י). וַיִּקֶם אַחֲרָיו יֶאֱיִר הַגִּלְעָדִי וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל... וַיְהִי לוֹ שְׁלֹשִׁים בָּנִים רֹכְבִים עַל שְׁלֹשִׁים עֲרִים (י:ג-ד). וַיִּשְׁפֹּט אַחֲרָיו אֶת יִשְׂרָאֵל עֶבְדוֹן בֶּן הַלֵּל הַפְּרָעְתוֹנִי. וַיְהִי לוֹ אַרְבָּעִים בָּנִים וְשְׁלֹשִׁים בָּנֵי בָנָיו רֹכְבִים עַל שְׁבַע עֲרִים (יב:יג-יד).

ניתן להציע תשובות חלקיות אחדות:

על השאלה הראשונה ניתן לומר שההתייחסות הכללית לבעלי-חיים במקרא היא נרחבת מאוד ומצריכה דיון נרחב בנפרד. ההתמקדות בחמורים, נושא דיון זה, היא חלק ממנה. הייחוד של החמורים מתבטא במקומות נוספים במקרא:

- החמור הוא הבהמה היחידה שחייבת בפדיון בכורות.¹
- האתון של בלעם היא בעל-חיים היחיד המתואר כבעל רוחניות עליונה. מלבד כושר הדיבור היא זכתה גם לראות את מלאך-ה', שנעלם מעיני בלעם ("היודע דעת עליון", שלדברי חז"ל השתווה בנביאותו למשה). הנחש בגן-עדן והדג שבלע את יונה קיבלו מסרים מהא-ל אבל לא ראוהו.
- אם אין סדר היררכי בולט ברשימה שבבר' יב:טז, ייתכן שהפסוק רומז לנו שהאדם והבהמה, בייחוד החמורים, מעמדם שווה או קרוב לזה, כמאמר החכם מכל אדם: "כִּי מִקְרָה בְּנֵי הָאָדָם וּמִקְרָה הַבְּהֵמָה וּמִקְרָה אֶחָד לָהֶם... וְרוּחַ אֶחָד לְכֹל וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אֵין... מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הַעֲלֶה הִיא לְמַעַלָּה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הִיִּרְדֶת הִיא לְמַטָּה" (קה' ג:יט-כא). מסר זה עשוי להיות מענה אפשרי לחלק מהשאלות דלעיל.

תשובה אפשרית אחרת, פרוזאית, לשלוש השאלות הראשונות היא מגוון התפקודים הרחב של החמור לעומת בהמות אחרות: הוא משמש הן לרכיבה (שלא כצאן ובקר), הן למשא (שלא כסוסים) הן לחרישה (שלא כגמלים). אין הוא מקור למאכל ומלבוש, מה שאין כן צאן ובקר, אלא כל ייחודו בהיותו כוח עזר. הוא גם נוח לטיפול ושליטה עקב מידותיו הנוחות יותר מבהמות העבודה האחרות. יש לזכור שבמציאות הטכנולוגית באותם ימים, היו בהמות העבודה מקור האנרגיה לעזרה הזמין ביותר, ומכאן חשיבותן.

מסר אפשרי אחר מפרשתנו הוא אחריותנו כבני אדם לשלום הבהמות שבבעלותנו ולתזונתן. ניתן ללמוד זאת הן מהביטויים שאינם חיוניים לעצם העלילה, כגון "לֶתֶת מִסְפּוֹא לְחֲמֹרוֹ", הן מהמידע שהתורה מעבירה לנו על אודות חששם של האחים שהמצרי רוצה "לְקַחֵת אֶתְנוּ לְעֶבְדִים וְאֶת חֲמֹרֵינוּ". אם האחים ישתעבדו, מדוע עליהם לדאוג לחירות חמוריהם? ומה עניין יש לקורא בשעבוד חמורי העבדים? אלא שהתורה מלמדת אותנו על האחריות שלנו לשלום בהמותינו.

מסר חיוני אחר הוא "הצנע לכת" לא רק כקריאה להתנהגות ראויה אלא גם כאורח חיים המאפיין בפועל בעיקר את אומנתו בעבר ובעתיד, שלא כבני אומות העולם ורכבי הסוסים. החל מאברהם, אשר למרות עושרו ומעמדו בחר לרכוב על הנמוכה שבבהמות, ועד המלך המשיח שחרף גדולתו יבוא רכוב על עיר – לא על סוס!

מסר זה מתיישב היטב עם הניגוד בין החמור הנמוך, המייצג ענווה, ובין הסוס הגבוה המסמל גאווה. בנוהג שבעולם רוכבים מלכים על סוסים, וכיכרות הערים הגדולות מקושטות בפסלי מלכים על גבי סוסים אבירים. גם עצמת הצבאות הקלאסיים התבססה על פרשים ורכב. אבל בעם ישראל, למרבה הפרדוקס, הסוס אינו רצוי ואינו מצוי. לשלושת האבות וליוצאי מצרים היו צאן ובקר, גמלים וחמורים אבל לא סוסים. אלה היו למצרים! סוסים נזכרים לראשונה במקרא (בפרשת "ויגש") בראש רשימת הבהמות שרכש יוסף עבור פרעה. אחר כך (בפרשת "ויחיי") במסע ההלוויה של יעקב. כמו כן הם נזכרים בראש רשימת הבהמות שנפגעו במכת הדבר (פרשת "וארא"), ובמודגש במרדף אחרי בני ישראל עד ים-סוף. בדר"כ יוצאים אויבינו נגדנו בסוסים: "כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אֹיְבֶיךָ וְרָאִיתָ סוּס וְנִרְכַּב... לֹא תִירָא מֵהֶם" (דב' כ:א). יתרה מזו – התורה אוסרת ריבוי סוסים למלכי ישראל, המודרכים לנהוג בצניעות וענווה: "לֹא-יִרְכָּב-לוֹ סוּסִים... (ובסוף ההנחיה) לְבִלְתִּי רוּם לְקִבּוֹ מֵאֲחֵיו" (דב' יז:טז-כ).

¹ יצוין שציווי פדיון בכור חמור וחמורו של אברהם בסיפור העקדה נזכרים כל בוקר בברכות השחר!

הפרדוקס שבאיסור ריבוי הסוסים מתבטא בבניית הכוח הצבאי: טבעי ומתבקש לנצל את הרכב והסוסים הנופלים לידינו שלל במלחמה, אך ה' אוסר על יהושע להשתמש בשלל זה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ... מִחַר אֲנֹכִי נִתַּן אֶת כָּל־הַחַיִּים לְפָנָי יִשְׂרָאֵל אֶת סוּסֵיהֶם תַּעֲקֹר וְאֶת מְרֻכְבֵּיהֶם תִּשְׂרֹף" (יה' יא:ו). ובעקבות יהושע הולך גם דוד, ללא ציווי מפורש: "וַיִּלְכֹּד דָּוִד... אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת פָּרָשִׁים... וַיַּעֲקֹר דָּוִד אֶת כָּל הָרֶכֶב וַיֹּתֵר... מֵאָה רֶכֶב" (שמו"ב ח:ד).

למרבה התמיהה עבר שלמה בנו על האיסור להרבות סוסים: "וַיְהִי לְשִׁלְמֹה אַרְבָּעִים אֶלֶף אָרוֹת סוּסִים לְמֶרְכָבוֹ וּשְׁנַיִם עָשָׂר אֶלֶף פָּרָשִׁים" (מל"א ה:ו), וכך החלה הידרדרות שלטונו.

יש לקוות שעם ישראל ייושע סופית כשנחזור לצניעות שמייצג המלך המשיח, העני והענו והנושע: "הִנֵּה מֶלֶךְ יָבוֹא לְךָ צַדִּיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא עֲנִי וְרֶכֶב עַל חֲמֹר" (זכ' ט:ט). בב"א.